

Jelzések Kárpátalja könyvtárügyéről

Futaky László

E rövid dolgozat csupán közelítési kísérlet a címben jelölt téma *magyar vonatkozásainak* kidolgozásához, semmint átfogó igényű, kiforrt tanulmány. Megírásához alapot elsősorban a helyszínen szerzett személyes tapasztalatok, benyomások, s a hozzáférhető források szolgáltatták.

A tárgyra vonatkozó könyvtári szakirodalom - ismereteim szerint - roppant gyér. Jobbára szétszórta, nemegyszer egymásnak ellentmondó adatok közlésén túl a szóba jöhető érdemi publikációk más megközelítésben¹, érintőlegesen foglalkoznak a könyvtárügy lokális kérdéseivel. A helyzetkép hiteles felvázolásánál - engedve az egzaktuság követelményéből - riportázs-elemek beiktatásával törekedtem a nívójelleg, az életszerűség megragadására. Mindez magyarázat, egyben mentség az érzelhető menetközbeni stílusváltásra. A térség történelmi, demográfiai, társadalmi viszonyainak bemutatását mellőzöm, a könyvtárügyi kérdések mélyebb összefüggéseinek jobb megértése feltételezi néhány közelmúltban megjelent munka, közlemény ismeretét.^{2,3}

E helyen mondok köszönetet a Területi Tudományos Könyvtár munkatársai, elsősorban *Hadar Piroska* és *Bárdos Ilona* segítőkészségéért.

Egy könyvtártörténeti szegmentum: Munkács

Munkacsevo, azaz Munkács patinás magyar településneveink sorába tartozik, a város, e földrajzi térség óhatatlanul évezredes történelmünk emlékeit, szellemiségét idézi. A munkácsi vár *Zrínyi Ilonát* juttatja eszünkbe, a szerednyei várrom a törökverő *Dobó Istvánt*, az ungvári *II. Rákóczi Ferenc*nek volt rezidenciája, a huszti romvár *Kölcsey* országépítő programjának volt ihletője - és sorolhatnánk. Háborúk, katartikus időszakok szóltak bele az etnikai szempontból kevert lakosság életébe, hagytak máig maradandó, köztük kegyetlen nyomokat, s mindez jelzesszerűen a könyvek sorsán is mérhető.

A város mai értelemben vett nyilvános közkönyvtárának alapítására 1919. évi 430. sz. törvény és ue. évi 607. sz. Kormányrendelet adott lehetőséget. A szervezési munkálatok ennek ellenére csak 1928-ban kezdődtek. A könyvtárügyi törvény végrehajtása *Podkarpatszka Rusz*-ban később történt mint a csehszlovák fennhatóság alá tartozó további országrészekben, de helyi okok is késleltették a létesítés előmunkálatait. Idézzük: "... 1926-ban, amikor a nagyszupákról szóló törvény életbe lépett és Munkács a Ruszi nagyszupa székhelye lett, a városi hatóság a városházát átengedte a

nagyszupa székházául, a városi közigazgatás pedig részint a város tulajdonát képező, részint magánházakba költözött szét.⁴ A könyvtár telepítésével kapcsolatban: "Munkács város Duchnovics utca 1. sz. alatti házának 1. emeletén, az utca felől 2 2 ablakos és 1 1 ablakos szobát, az udvar felől 1 2 ablakos és 2 1 ablakos szobát engedett át a könyvtár céljára, továbbá 1 előszobát..."⁵

Első lépésben a könyvtár tágas, jól fűtött, ívlámpákkal világított folyóirat és hírlapolvasó-termét vehette birtokba a közönség 1929. november 29-én, s folyamatba volt egy négynyelvű (orosz, cseh, magyar, héber) kölcsönkönyvtár működési rendjének kialakítása - köttetés, leltározás, osztályozás, katalogizálás, a kölcsönző apparátus megszervezése.

A folyóiratolvasóban gazdag választékot talált az érdeklődő, 29 napilap, 40 hetilap, 5 félhavi lap, 16 havi szemle - összesen 90 féleségből válogathatott. A kurrens lapok nyelv szerinti megoszlása: cseh 25, orosz 18, magyar 23, német 14, héber 5, francia 2, angol 2. Érdekes lehet néhány periodikacím megemlítése. *Esti Kurir, Magyar Hírlap, Népszava, Keleti újság, Határszéli Újság, Az őslakó, Kárpáti Híradó, Színházi Élet, Képes Hét, Az Élet, A polgár, Ruszinszkoí Magyar Hírlap, Zsidó Néplap*, stb. Az alábbi nyitvatartási rend szerint látogathatták:

Hétfő-Péntek: 14-20 óráig

Szombaton: 9-12-ig, 14-20 óráig

Vasárnap: 9-12-ig.

Az érdeklődésre utal, hogy 5 hét alatt a város lakosságának közel 2%-a iratkozott be, vált olvasóvá, szám szerint 327 fő. Etnikai megoszlásuk: cseh 36, szlovák 1, orosz 22, magyar 33, német 3, zsidó 232 fő. Nemek szerinti megoszlásban: 78 nő és 249 férfi. Legnagyobb számban középiskolai tanulók, háztartásbeliek, köz- és magánhivatalnokok, kereskedők, de más foglalkozásúak, így orvosok, tanárok, ügyvédek látogatták.

A városi könyvtár működtetése évi 88 ezer koronát emésztett fel. Ennek teteemes részét (85 000 Kó) a város fedezte, a további összeget a könyvtár saját bevételeiből gazdálkodta ki. Könyvekre közel 10 000, berendezésre 66 000, személyi kiadásokra 1 900 Kó fordítottak, míg a további összeget egyéb adminisztratív kiadások címen használták fel.

A városi könyvtár tevékenységét különböző foglalkozású értelmiségiekből álló nyolc fős *Könyvtárügyi Tanács* irányította, felügyelte. Könyvtári ügyek intézése érdekében rendszeresen ülésezett, hatáskörébe tartozott többek között a könyvtári állások pályázatának meghirdetése, a városi tanáccsal egyeztetett elbírálása, stb. Ez utóbbira lehet példa: az 1930-as év költségvetésének tervezésében, eredetileg csupán az 1919-es 430. sz. törvény által előírt hozzájárulás (1 Kó maximális fejkvóta lakosonként) szerepelt. Miután ez az összeg nemcsak a gyűjtemény törzsanyagának beszerzésére, de a fejlesztésére sem volt elegendő, a Könyvtárügyi Tanács közbenjárására a városi képviselőtestület egyhangú határozattal megemelte az intézmény dotációját.

A könyvtárügyet gyámolító hatóságok segítése, magánadományok, támogatók nyomán a könyvtár fejlődésnek indult. Az 1932. évi adatok szerint a beiratkozott olvasók száma közelített a 800 főhöz, 17 000-nél több kötetet kölcsönöztek, gyarapo-

dott az állomány, a tárgyévben 5059 kötetel, ezen belül elsősorban a magyar és orosz nyelvű irodalommal, de nagy számban szerezték be cseh és szlovák, valamint héber nyelvű munkákat.

Munkács új kulturális intézménye egyre felkészültebbé vált művelődésügyet szolgáló hivatása betöltéséhez. Mély sajnálattal lehet megállapítani azonban, hogy ezt a prosperáló folyamatot a történelmi események kíméletlenül lefékeztek, elért eredményeit szétzilálták, lepusztították. A negyvenes évek szellemi értéksorvasztó gyakorlatához hozzátartozott a könyvek különböző előjellel és jogcímen történő "likvidálása" is. Ebben ugyanúgy fellelhető a deportált zsidó értelmiségiek magánkönyvtárainak széthurcolása, mint az egyházak, így a *Munkácsi Görögkatolikus Kolostor* páratlan értékű gyűjteményének "begyűjtése", amelynek következtében pótolhatatlan művek sora sérült vagy semmisült meg. Továbbá: a negyvenes évek második felében a művelődésügyet meghatározó centralizációval törvényszerűen együtt járt a helyi értékvesztés. A vulgár-marxista szemlélet jegyében foganatosított intézkedések nyomán a kultúrtörténeti rekvizitumok között a könyv is herdálódott, pusztult. Idevágó példa: Ungvárra, mint központi székhelyre irányított könyvszállítványokat felügyelő bizottság tagjai (frontharcos, iskolai igazgató, könyvtárigazgató, népi küldött) az olyan jellegű műveket, mint Dante: Isteni színjátéka, Madách: Az ember tragédiája stb. Csak azért mert mitológikus, biblikus illusztrációkat tartalmaztak "kiselejteztették". E gyakorlat lényegét és következményét tekintve korántsem szűkíthető le a munkácsi példára, hanem általánosnak volt mondható.

E téma lezárásaként indokoltnak látszik pillanatképet rögzíteni a mai könyvtárról. A jogutód elhelyezése, működési rendje - több mint fél évszázad múltán - nyilvánvalóan sokat módosult, változott. Munkács lakosságát ma 5 könyvtári egységből álló hálózat - *Központi Városi Könyvtár*, külön *gyermekkönyvtár*, s földrajzilag más-más helyen telepített *fiókkönyvtárak* - látja el. A központi épületbe lépve jó benyomást keltenek a tágas terek, a sok faburkolat és intarzia, parketta, szőnyeg. Dekoratív külsőségek vonzzák a szemet, ugyanakkor az otthonosság illúzióját lerontják a közösségi terekben található hatalmas méretű pannók, melyek teljes falfelületet uralnak. Az össz-népi egységet reprezentáló sokalakos kompozíciók sematikus ábrázolásmódja inkább nyomaszt, semmint meggyőz az alkotói szándék eredményességéről.

Első emelet: szabadpolcos rendszerű felnőtt kölcsönző. A könyvtárosokkal a beszélgetés orosz nyelven folyik, tolmács segítségével. Kb. 70 000 kötet a forgalmazható állományuk, kevés a pénz, drágulnak a könyvek. Az év első három hónapja után 110 magyar nemzetiségű beiratkozott olvasót tartanak nyilván, de ez a számadat csak több lehet, ugyanis sokan ukrán, ruszin nyelven szerepelnek, bár eredetüket tekintve magyarok. (1983-ban 7175 magyar nyelvű könyvet, 297 olvasót, s 4575 kölcsönzött kötetet tartottak nyilván.)

A polcok között a 63. sz. jelzetenél kezdem tüzetesebben a szemlélődést. Te-kintélyes anyagrész a történelem tárgyköréből. 66. sz. alatt: politika, külön polcokon Lenin élete és munkássága, az SZKP-ra vonatkozó irodalom stb. Magyar nyelvű munkák után kutatok. Sikerül nehezen 16 kötetet összeszámolni, köztük a Magyarországon felfedezése sorozatból - *Jócsik Lajos*: Egy ország csillagon; *Erdődy János*: Sa-

soknál magasabban; *Zsukov*: Emlékek, gondolatok; *I.N. Zemszkov*: A második front diplomáciai története; *Kuznyecov*: Harci riadó a flottánál; A képes történelem sorozatból - A római birodalom - címűt. Böngésszem a szépirodalmat, ebben az övezetben négy 1 méteres könyvvállványon néhány polcfolyóméternyi magyar anyag. Aztán a prezens állományt. Valamilyen magyar vonatkozású segédkönyvet, lexikont keresnék, ... a "Brockhaus" van meg, talán a Révai... az is a pincében, raktáron - hangzik a válasz. Ha külön igény van rá, ha kéri, akkor előkerítik...

Ahogy a második emeleti olvasóterem felé kaptatunk, a lépcsőházi csendben van módom meditálni múlttól, hagyományról, a hely szelleméről, Közép-Kelet-Európa történelmi hullámverésében az etnikai lét esélyeiről, nem utolsósorban a pénz-nemek s a társadalmi tudat változásairól. A könyv és könyvtárügy társadalmi életjelenségeket tükröz, stílust, szemléletet. Kell a glasznoszty. Fontos, hogy ne legyen formális demokrácia... Az olvasóterem egyébként rendezett, az asztalok mögött 80 ülőhely, TV, rádió - jónéhány hazai könyvtárunk megirigyelhetné ezt a tágasságot.

Visszaút a földszintre. A belső udvar felől eléggé szűk folyosón keresztül lehet megközelíteni a gyermekkönyvtárat. Több egymásba nyíló kis szoba, méretarányos könyvtári bútorzattal. Az adminisztrációs övezet korosztályok szerint tagolódik, óvodáskorúak, kisiskolások, 1-2, 3-4, 5-6 stb. osztályosok. Az olvasók nyilvántartási lapja orosz nyelvű, a beírás úgyszintén - hogy végül is ki milyen nemzetiségű, a kartotékokból nem egészen derül ki. Gyűjteményük zöme orosz és ukrán, de más, többek között nyugat-európai szerzők kötetei is sorakoznak a polcokon. A magyar anyag nincs elkülönítve, szétszórva található a különböző állványokon - már ami egyáltalán található. Angol nyelvű kötetek mellett lelem a Mindennapra egy mesét, távolabb: *Májlen Konsztanztinovszki*: Hogyan működik az atom című magyar fordításban, s erősen keresgélmi kell a harmadik után. Hogy végül is mennyi lehet ez az állományrész, nem derül ki. A katalógusból talán, de építése folyik, más adatforrás pedig nincs közelben. Kérdezés nélkül megtudni azonban, hogy kik a legjobb olvasók, aktivisták, névlistájuk kifüggesztve a könyvvállványokon.

Kifelé menet még egyszer rápillantok az orosz nyelvű tájékoztató feliratokat tartalmazó táblára: Munkacsevo... Magyarítom: a nyitvatartási idő de. 10-18-ig, szabadnap: péntek. Minden hó utolsó szerdáján zárva. Elmondták: belső szakmai munkák folynak, raktárrendezés, készülnek az olvasók fogadására - remélhetőleg a peresztrojka szellemében...

A kárpátaljai területi tudományos könyvtár

1945 szeptembere meghatározó dátum az intézmény életében, ekkor szerveződött újjá a városi nyilvános könyvtár jogutódjaként. Viszonyítási adatul szolgál: *"Az Uzshorodi városi könyvtárban 1935-ben 7773 könyvet tartottak nyilván, ezeknek majdnem a fele cseh nyelvű volt. Orosz és ukrán könyv összesen 1,5 ezer volt. 1537 olvasó közül csak százötvenen vettek ki ukrán vagy orosz nyelvű könyvet."*⁶ Más forrás szerint, a közkönyvtári feladatkört betöltő "publicsnaja biblioteka" 1937-ben alig

több mint 11 000 kötettel rendelkezett, melynek közel egyötöde volt ukrán és orosz nyelvű munka. A hálózati rendszer fejlesztésével kapcsolatos rendelkezések felgyorsították a gyűjteményépítés ütemét, közel 40 000 dokumentumot kaptak Kijevből, Lembergől, Moszkvából. 1947-től a kötelezpéldány szolgáltatás körébe bevont intézmény⁷, mely azóta is biztosítéka a szélesebb spektrumú irodalom rendszeres beszerzésének. Az 1963-as év a működési mechanizmus szempontjából jelent határkövet: az intézmény akkori egyetemet végzett igazgatója *Raszpopin Pável* kidolgozta a könyvtár új struktúráját, osztályszerkezetet alakított ki, szabályozta a munkafolyamatokat, ettől kezdve töltötte be igazából a könyvtár tudományos és közművelődési funkcióját, vált módszertani központtá.

Ungvár szellős, tágas, kertváros jellegű, széles utcák, terek, sok a fa, dísznövény, virág. A zöldsávok, övezetek, jótékonyan összerendezik a múltat és a mát, lefedik a századforduló tájáról itt maradt családi házak, lelakott utcarészletek kopottságát, oldják a panel városrészek - zömében a csehszlovák valamint a magyar építőipar jellegtelen remekei - monoton egysíkúságát.

A könyvtár mai épülete a város egyik legforgalmasabb részén, a centrumhoz közel található. A négy szintes épületet (pincerész, földszint, első és második emelet) eredetileg nem könyvtár céljára tervezték, hanem az ötvenes évekre jellemző úgynevezett "sport-komplex"-nek, ebből alakították át nem kis kompromisszumok árán a közösségi tereket, munkaszobákat. A körforgalmi térre néző főbejárat közelében útburkolati hiányosságok, kátyúk, a befejezetlenség (feltételezhetően pillanatnyi) állapota.

Belépve, a szűkre szabott előtérben néhány fal melletti üveges szekrénytároló, bennük ajánló célzattal honismereti irodalom, a *Kárpáti Kiadó* legfrissebb kiadványai saját megjelentetésű bibliográfiák, könyvtárhasználati információk - többek között a könyvtárközi kölcsönzésről. Használatban elkoptatott, kétszárnyú csapóajtón át jutni tovább a ruhatárba. Szerény ülőalkalmatosságok, jobb kéz felől kiállítási vitrinben csupa magyar nyelvű kötet, most épp *Petőfi* munkái s a róla szóló irodalom. (Évfordulók kapcsán időszaki kiállítások keretében mutatják be klasszikusainkat, így *Csokonai, Berzesnyi, Móricz, Tóth Árpád* stb.) A pult mögött hevenyészetten madzagolt csomagok sora, halmokban áll a könyv, jórésze selejt, többsége pincéből felkerült anyag, s kihelyezett raktárakba szállítandó. Ugyanitt könyvárusítás is folyik - nagy szükség van minden kopejkára. Az emeletre vezető lépcsőfordulóba telepített ellenőrző pultnál végzik az olvasók nyilvántartását, különböző részlegekbe irányítását, regisztrálják a látogatottságot, vezetik a kölcsönzés adminisztrációját. A beiratkozóknak adott kontrollap a könyvtár szolgáltatási övezeteiben szabad mozgást biztosít. E ponttól közelíthető meg a 90 férőhelyes olvasóterem (benne prezens anyag, folyóiratok, napilapok, a sarokban zongora, a "színeszbejáró" mögötti fülkében korlátozott használatra szánt honismereti fond); az Információs-, a Műszaki és Mezőgazdasági-, a Művészeti-, az Idegen nyelvű osztály a Könyvtárközi kölcsönző valamint az orosz nyelvű Felnőttkölcsönző, ahol az olvasó válogathat a szabadpolcon lévő, szak szerint elhelyezett anyagból. Napjainkban 25 000 dokumentumot szereznek be évente. A gyűjtemény száma meghaladja a 600 000-et (1973-ban 410 000; 1985-ben 550 000) könyvek, időszaki kiadványok, audiovizuális dokumentumok. A

periodikák száma: 130 féleség. Az olvasólétszám valamelyest visszaesett: 13 000 fő (1973-ban 1200, 1985-ben 14 000 fő). A kölcsönzött kötettség több mint 300 000.

Földszinten kapott helyet a Beszerző és feldolgozó osztály. Mellette egy nagy alapterületű, túlszűfolt raktár (10 polcosoros könyvvállványok fölött még mennyezetig beépítve, szűk állványközökkel, hogy "létra sem kell"). Az intézmény technikai felszereltsége, eszközkészlete roppant szegényes, kivétel az Idegen nyelvű osztály, ahol van TV, rádió, lemezjátszó, diavetítő, magnetofon, mikrofilmleolvasó készülék és latin betűs írógép. Az intézmény személyi létszáma 55 fő, 1 igazgató, 1 helyettes, 1 főbibliográfus, 1 főkönyvtáros, 11 osztályvezető, 13 vezető könyvtáros, 4 vezető bibliográfus, 14 könyvtáros, 4 vezető módszertanos, 1 szerkesztő. Felsőfokú végzettségű 35 fő.

Szellemi transzfer-műhely: az idegen nyelvű osztály

Jelentősége miatt érdemes szólni az osztály sokrétű tevékenységéről. 1945-ben hozták létre, alapfeladata szerint érdemi módon vesz részt a kevert etnikai közegekben élők hazafias nevelésében, vállalja a régió szakembereinek idegen nyelvű forrásanyaggal való ellátását. Működési rendszerben elfoglalt státusát tekintve némiképp "állam az államban", feladatmegoldó szisztémája joggal nevezhető sajátosnak és komplexnek, ugyanis a szolgáltatásokkal kapcsolatos összes munkafázis (beszerzés, feldolgozás stb.) osztálykereten belül történik. Szakemberlétszáma: az osztályvezetővel együtt 4 fő. Valamennyien könyvtárszakosként vagy filológusként felsőfokú végzettségűek, magyar-angol, magyar-német nyelvszakos tanári diplomával rendelkeznek, de anyanyelvként beszélnek az orosz, kiforrottan a szlovákot, s van, aki társalgási szinten a franciát.

Gyűjteményépítés

Évi állományfejlesztési összegük alig valamivel több, mint 5 ezer rubel. A dokumentumbeszerzés forrásai között elsősorban a *moszkvai Központi Könyvtárellátó* (ahonnan fizetett kötelempéldányt kapnak), a *Területi Könyvtárellátó*, a *Kárpáti Kiadó*, az USZSZK-n belüli csereszolgálat szerepel, azonban a könyv és időszaki kiadványok legnagyobb példányszámban a Moszkvai Külföldi Irodalom Összszövetségi Állami könyvtárából illetve a *Nemzetközi Csereszolgálat* útján ajándékként kerül a birtokukba.

A könyvpiac figyelését elengedhetetlennek tartják, ezért évente feldolgozzák a szóba jöhető szovjet, valamint több mint 35 külföldi kiadó tematikus katalógusát. Előjegyzik az *Ukrán Köztársasági Katalógusok* alapján a legfrekvenciáltabb periodikumokat. Jónéhány folyóiratot járatnak, melyek nem központi terjesztés útján jutnak el hozzájuk, pl. *Kultura im Heim, Domov, Bojur, Dievča, Möbel und Wohnraum, Burda, Farbe und Raum*, illetve *Delta, Impulzus, Képes-7, Világ Ifjúság* stb.

A gyűjteményt döntő többségében könyvek (35 341 kötet), továbbá bekötött folyóiratok (9 458), időszaki kiadványok (2 155), napilapok, különlenyomatok, mikrofilmek alkotják. Közel 20 000 a szépirodalmi mű, gazdag a társadalomtudományi anyag rész, értelemszerűen kiemelt figyelmet kap a nyelvészet tárgykörébe tartozó munkák beszerzése, s lehetőség szerint gondot fordítanak az egyes tudományágak anyagának arányos fejlesztésére. A dokumentumállomány nyelv szerinti megoszlása sorrendben: a magyar 61,9%, majd a cseh és szlovák következik 15,1%, ezt követi a német, angol, francia stb. anyag.

Az állomány időszerűségét a gyarapítás mellett a rendszeres apasztással biztosítják. 1987-től különösképpen nagy számban - közel 10 000 tartalmilag elavult kötetet selejtezték "Gorbacsov szellemében". Ehhez járult a fizikailag elhasználódott, a nem profilba vágó fölőspéldányok, valamint az olvasóknál maradt könyvek törlése.

Az olvasók jobb kiszolgálása érdekében élénk nemzetközi könyvtárközi kölcsönzést folytatnak. 1989-ben 16 külföldi könyvtárból 292 művet kaptak, s ugyanebben az időszakban 59 megkeresés érkezett könyvtárunkba, melyből 54 kérést teljesítettek. A küldő intézmények hazánkból: OSZK; MTA Könyvtára; FSZEK; *nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei Könyvtár*. A Német Demokratikus Köztársaságból: *Állami Könyvtár, Berlin; Luther Állami és Egyetemi Könyvtár, Halle; Marx Károly Egyetemi Könyvtár, Lipcse; Egyetemi Tudományos Könyvtár, Postdam*. Lengyelországból: *Nemzeti Könyvtár, Varsó; Jagello Egyetemi Könyvtár*. Csehszlovákiából: *Nemzeti Könyvtár, Prága; Egyetemi Könyvtár, Pozsony; Szlovák Régióközpont Könyvtára, Túróc-szentmárton; Állami Tudományos Könyvtár, Kassa; Állami Tudományos Könyvtár, Eperjes*, (romániával nincs élő kapcsolatuk). A partnerintézmények köre a könyvtárközi együttműködés rangját fémjelzi, s egyéb szakmai kapcsolatteremtő lehetőségekre is reális esélyt teremt. Nyilvánvaló azonban, hogy a szocialista országokra szűkített, megrekedt cseretevékenység egyben gátjává is vált eddig a nyugat-európa szellemi áramkörébe való szorosabb bekapcsolódásuknak. "Az utóbbi évtizedben jelentős figyelmet kapott az OSZK munkájában az ajándékozás, támogatás, amely elsőrendűen külföldi egyetemek magyar tanszékei, intézetek, könyvtárak, szerkesztőségek, egyéni kutatók, mérvadó személyiségek számára szükséges dokumentumok megküldését jelenti"⁸. E megállapítás valóságát a helyi tapasztalatok mindenben megerősítik.

A 70-es évek végét, az OSZK-t, *Gombocz István, Vekerdi József* s mások nevét mint pártfogót említik. (Napjainkra a "hivatalos papír"-formán kívüli módzatok is alkalmat adnak a legális segítségre, pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből kishatármenti cserelátogatások, az Állami Idegen Nyelvű Könyvtár 1989-ben indított tranzit könyvszállítványai stb.) A fentinel jóval magasabb számadatokat mutat a belföldi könyvtárközi kölcsönzés. Más könyvtárakból kapott 900 kötet, míg a küldött művek száma megközelíti a 8100 kötetet - ennek gondozása, lebonyolítása fegyelmzett, odafigyelő munkát követel.

Olvasószolgálat

Az osztály figyelmének középpontjában az olvasók differenciált kiszolgálása áll - s e tevékenységnek hiteles könyvtárszakmai fedezete van. A munkatársak sokat dolgoznak, erőn felül teljesítenek. Jellemző könyvtárpolitikai szemléletet tükröz ugyanakkor a köznapi zsargonban - dekorációban, propagandában - tettenérhető, olykor túlhangsúlyozott, ideológiától áthatott "a fiatalok hazafias, internacionalista és munkára nevelése" stb. kulcsformulák használata. Szerencsére a műhelygyakorlat nem reked meg a kiüresedett deklaráció szintjén, hanem racionális értékek irányába munkál.

A beiratkozott olvasók száma évek óta 2100-2200 körül mozog. Foglalkozási kategóriák szerint sorrendben: tanárok, kulturális területen dolgozók, műszakiak, mérnökök, egyetemisták; a középpmezőbe: munkások, tudományos fokozattal rendelkezők; jóval kevesebb számban egészségügyi dolgozók, agrárszakemberek, s elenyésző számban pártapparátusbeliak veszik igénybe a szolgáltatásokat.

A látogatók száma évente 15-16 ezer között ingadozik, s 48 ezret meghaladja a kölcsönzött kötetek száma, melynek túlnyomó többségét a helybeni segédkönyvtári anyagból, továbbá raktári állományból elégítik ki. Legforgalmazottabbak a magyar nyelvű művek (65%), majd a cseh (10,7%), angol (8,4%), német (8,2%), francia (3,5%), s végül az egyéb nyelvű (latin, görög, héber stb.) munkák. XVIII. század előtti műveket, egyedi kuriózumokat nem kölcsönöznek.

Az osztály tereuma kb. 100 négyzetméter, három kisméretű szoba és két pincerész - ez utóbbiért bérleti díjat fizetnek. Látható: a szűkös hely optimális kihasználása itt napi feladattá válik, csupán a praktikum és lelemény segít. Az olvasótermet sokan látogatják. Hat olvasóasztal, három munkaasztal, az egyiken nagybetűs tábla figyelmeztet: A HATODIK SÍP - a kárpátaljai irodalom fóruma - megvásárolható. Katalógusszekrény fölött "Virágos ablak, virágos ház" felirat s a témakörhöz gazdag a könyvválaszték. Nagyméretű üvegszekrényben ÚJ KÖNYVEK, köztül *Mészöly Miklós*: Volt egyszer egy Közép-Európa; *Vlagyimir Dunyicev*: Fehér ruhások, *Cseres Tibor*: Vízaknai csaták, Szülőföldem Magyarország, Keleti szláv regék és mondák, Menekülés a homályba - osztrák elbeszélők a XX. század első felében stb. Aztán: gondos összeállítású *Sütő András* kiállítás - könyvei, róla szóló irodalom, jónéhány eredeti fotó, fénymásolatok. A hosszanti fal mennyezetig felállványozva, rajta a tájékoztatás alapmunkái, segédkönyvei, tekintélyes sorozatok, magyar nyelvű lexikonok, enciklopédiák nagy számban, világirodalmi adattárak, áttekintések - természetesen *Marx, Engels* művei kiemelve több polcon, *Lenin* több sorozatban - szótárak stb. összességében jól épített kézikönyvtári anyag. Mi hiányzik? Szükség lenne időtálló grammatikákra, s más, a könyvtárközi kölcsönzésben gyakrabban szereplő munkákra. Bár az egyetemi könyvtárnak gazdag az anyaga, a hallgatók ide szívesen jönnek, egyre több szakdolgozatot írnak a néprajz, folklór, népszokások stb. témaköréből.

A raktár zsúfoltságával együtt "szellemi kincsesbánya". Avítt, kopott kötésű könyvek, korabeli kiadások és a legmodernebbek - 16 nyelven szép- és szakirodalom.

Ritkaságok, örökbecsű értékek, érdekességek (*Lessing* műveinek gótbetűs kiadása a századfordulóról, *Lion Feuchtwanger*: *Der False Nero* - a regényt 1938-ban német nyelven adták ki Moszkvában stb.) Az igazán keresett kötetek azonban a nyelvkönyvek. Nyelvtanok, nyelvleckék, az egyes nyelvek tanulásához szükséges módszertani segédletek. Ez a gyűjteményi háttér sokrétű olvasószolgálati tevékenység, közönségkapcsolati forma megvalósítását teszi lehetővé. Az osztály rendszeresen szervez konzultációkat angol, német, francia nyelvből. A hatvanas évek közepétől indított magyar nyelvtanfolyamok máig élnek (napjainkban fizetett szolgáltatásként, egy kurzus kétszer hét hónap, heti egy alkalommal három óra. Létszám: 40 fő. Részvételi díj: 50 rubel). Munkájuk irányultságának lényeges eleme, az irodalom és információ közvetítésének meghatározó aspektusa: a nemzeti kisebbségek olvasási kultúrájával való foglalkozás, annak megalapozása, színvonalának emelése. A megvalósulás folyamata, mélysége az irodalomkutatás témáin, az adatszolgáltatás sokszínűségén nyomon követhető, de a gazdag rendezvényprogramon keresztül is jól tükröződik. Külső kapcsolatrendszerük sokat segít ebben. Kiterjedt nagy létszámú a könyvtárat pártoló köre, értelmiségiek, így írók, költők (*Balla László*, *Balla D. Károly*, *Dupka György*), újságírók (*Kőszeghy Elemér*, *Horváth Sándor*, *Móricz Kálmán*), egyetemi oktatók (*Gortvay Erzsébet*, *Lizanec Péter*, *Váradai Strenberg János*), zeneszerzők, képzőművészek stb. Az osztály tevékenységét támogató, gyakorlati munkájába bevont széles "szakreferensi stáb" érthető módon eredmény-orientálttá avatja kezdeményezéseiket, törekvéseiket. Nagy hatású irodalmi estek (pl. a *József Attila Alkotóközösséggel* közösen a Magyar Költészet Napjának megünneplése), könyvpremierek (kárpátaljai költők, prózisták bemutatkozása) szerkesztőségi ankétok (pl. az *Égyvűrűk*, *Kárpáti Kalendárium*, a *Hatodik síp* stb.) könyvkiállítások (pl. *Népek barátsága - Irodalmak barátsága*) stb. Ugyanúgy megszokott összejöveteli lehetőségnek számítanak az intézmény olvasótermében mint ahogy az egyetem idegen nyelvű tanszékeivel közösen szervezett irodalmi vitaulések, olvasói konferenciák. Külön kell szólni az osztály szervezésében 1987-ben életrehozott két szakosztállyal működő (nyelvművelő és irodalmi) *Drávai Gizella Kör-ről*⁹, mely a magyar értelmiségiek legjavát mozgósította. A kör fontos szerepet tölt be a magyarság anyanyelvének, kulturális örökségének ápolásában. Összejöveteleiket minden hónap utolsó hétfőjén tartják, negyedévenként nagyobb szabású rendezvényt szerveznek (alelnöke az osztály volt vezetője, *Hadar Piroska*).

A régió könyvtárügyének főbb jellemzői

Kárpátalja könyvtári rendszere egészére kitekintő hiteles adatsor nem áll rendelkezésre. A legfrissebb, művelődés-, közművelődés ügyét tárgyaló, tájékoztató célzatú publikációk¹⁰ még az alapmutatók közlését is mellőzik. Ez mintegy jelzése annak, hogy a fellelhető számadatok egy hányada, a forgalmi mutatók némi fenntartással kezelendők. A régió könyvtári ellátottságának kontúrja ésszerű kontroll közbeiktatásával azonban mégis felvázolható. Visszatekintve: 1945 októberében 16, az

év végén 487; 1946-ban már 552 közkönyvtár működött, s az állományból 333 000 dokumentum volt "édes anyanyelvünkön" - azaz ukránul. 1966-ban 1 226-ra nőtt az intézmények száma, 1 200 000 összállománnyal (900 lélekre jutott egy könyvtár, 7 kötet egy lakosra). 1974-ben a terület 1 111 000 lakosa közül 936 000-es olvasótáborra 17 000-es kölcsönzött kötettség jutott. Napjainkban 800-on felül jegyzik a nyilvános könyvtárak számát. A dokumentumok száma tízmillión felüli, s 112 könyvtárban van magyar nyelvű anyag.

A terület kulturális központjában, Ungváron 72 különböző szak- és közművelődési könyvtár működik. Nyomtatásban megjelent adatok szerint 1974-ben "Uzshorod" könyvtárainak könyvállománya 2 400 000 kötet, az olvasók száma 82 000, mintegy 2 000 000 könyvet olvastak el, egy olvasó átlagban 24,3 könyvet kölcsönöz - ami a város akkori, s mai lakosságához (100 000 fő) viszonyítva meglehetősen elgondolkodtató.

Az adatolás napjainkhoz közelítve, s egy szűkebb földrajzi tájegységre vetítve - elsősorban a módszertani szempontból kiemelten kezelt központosított hálózatok - így a *beregszászi, nagyszőlősi, munkácsi, rahói, técsői, huszti, ungvári* járások esetében áttekinthetőbbé, megbízhatóbbá válik.

A mintavételül szolgáló járások könyvtárügyével kapcsolatban csupán néhány megjegyzésre szorítkozom. Az egyes körzetekben magas az intézményi egységek száma. (munkácsi: 94, técsői: 89, stb.) A magyar-lakta többségi területeken, mint pl. a beregszászi, zömében magyar nemzetiségi lakosságot kiszolgáló könyvtár működik (40), fele arányban a nagyszőlősi, valamivel ez alatt az ungvári járásokban. A legösszetettebb, técsői vonzáskörzetben inkább orosz nyelven olvasnak, de román, magyar nemzetiségi ellátás egyaránt folyik. A beiratkozott olvasók 25%-a magyar, 33%-a román. Munkács körzetében a magyar mellett német nyelvű gyűjtemények találhatóak, az olvasótáboron belül 46%-os aránnyal vannak jelen. A huszti járás magyar nyelvű irodalomhasználati mutatója nagyon alacsony (6%) elsősorban az állomány szegényessége miatt, míg a rahóira e tekintetben egyáltalán nincs adat. Összességében a fenti járások területén 112 magyar, 125 román, 6 német nyelvű lakosságot is kiszolgáló könyvtár működik. A gyűjtemény 23%-a magyar nyelvű (408 000 dok.), a magyar olvasók számaránya 57%.

Az, hogy a nyolcvanas évek elején a Szerov által felvázolt jövőkép¹¹ mennyire kvadrál az elmúlt évtized megvalósulási folyamatával, a gyakorlat miben igazolja vagy cáfolja a szakmai előrejelzéseket, további tételes elemzést követelne meg. Itt erről csupán annyit: a társadalmi viszonyok alakulását meghatározó gazdasági, politikai, művelődési tényezők a területiális szabálminták szerint formáltak sajátossá Kárpátalja könyvtár-képét. A szovjet könyvtárügy központosított rendszeréből fakadó racionális előnyök csak részben valósultak, valósulhattak meg. Egyrészt a korszerű súlyponti könyvtárak kiépítettségének elégtelensége miatt. Ungvárra vonatkoztatva: "Ugyanakkor az a paradox helyzet állt elő, hogy amíg a könyvtár igyekszik népszerűsíteni a tudományos műszaki újításokat - ezen a téren ők maguk gyermekcipőben járnak - híján vannak a legegyszerűbb műszaki berendezéseknek, felszereléseknek¹²; másrészt a centralizált struktúrába vont tagkönyvtárak működőképességének fogyatékosságai következményeként. Erre példa: 1989-ben a nagyszőlősi és

beregszászi járáásokban - a moszkvai Idegen Nyelvű Könyvtár instrukciói alapján - kérdőíves felmérést végeztek a lakosság könyvtárral kapcsolatos igényeiről. A válaszok zömmel három fő gondforrást jelöltek meg: 1. A könyvtárak lehetetlen anyagi állapota (műszaki berendezések hiánya, fűtetlensége, nem ritkán a káderek hozzáértésének megkérdőjelezhetősége). 2. A könyvállomány informatív szegénysége. 3. Kevés a nemzetiségi irodalom, így a magyar nyelvű kiadvány, könyv, folyóirat.

Az orvoslásra váró bajok mindkét ágon láthatóan jórészt azonos okokra vezethetők vissza, s egyformán gátjává váltak a központi szolgáltatások megbízható fejlesztésének, közvetítésének, valamint a fogadó fél adaptáló képességének. Mindez tehát ellene mond a naív frazeológiától áthatott elképzeléseknek: *"Ma a munkások és kolhoztagok sok családjának házi könyvtárában megtalálhatjuk a marxizmus-leninizmus klasszikusainak az orosz, ukrán, szovjet és külföldi irodalom klasszikusainak válogatott műveit. Nyugodtan állíthatjuk, hogy területünk egy hatalmas könyvtár lett, ahol mindenki olvas - a gyerektől kezdve a legidősebbekig"*¹³

Ezzel együtt kétségtelen tény, hogy a régió könyvtári ellátási rendszere a lenini alapelvekre épülő, érvényben lévő jogi szabályozás¹⁴ szellemében pozitív eredményeket könyvelhet el a nyilvánosság, hozzáférhetőség, ingyenesség, a széles körre kiterjesztett használat megvalósításában. Nyilvánvaló azonban, hogy az eredményesség mértéke, a hatékonyság foka nem azonos a számok tükrében megjelenő, túldimenzionált könyv-, könyvtár-, olvasási kultúra képével. A közművelődési könyvtárak regionális szakirodalmi ellátó és tájékoztató rendszer szerves részeként való működtetése a koordinatív szerepkört betöltő intézmények erőfeszítései ellenére is messze mögötte marad az elképzeltnek, az elvártak. Az állampolgárok számára egyenlő esélyek biztosításának szándékát, a szolgáltatások teljes demokratizálására való törekvést a felhalmozási eszmény jegyében létrejött, doktriner jelleget magán viselő ellátási mechanizmus nem volt képes kiteljesíteni. Mindez nem újkeletű felismerés, hanem a szaksajtóban¹⁵ már jelzett észrevételek, megállapítások e tapasztalatokon keresztül történő megerősítése.

A társadalomban folyó mélyreható változások - a régió etnikai összetételével kölcsönhatásban is - kihatással vannak a könyvtárügy jelen idejű gyakorlatára, formálják a könyvtári szolgálat, a közlési rendszer holnapját. Megkockáztatható kijelentés: a társadalompolitikában jelentkező nyitás jobb esélyt teremt a könyvtárszakmai átrendeződésre is. A biztató jelek jelzésértékű információk, megalapozott törekvések, tények közül csupán néhányat emelek ki:

- jó tudni, hogy elkészült a Területi Könyvtár új, korszerű épületének tervdokumentációja,
- a könyvtárvezetés ismeretében van a számítógépes rendszer kiépítése fontosságának, s készülnek e feladat megoldására,
- megnyugtató, hogy a "látenszen élő" ún. cenzurázott könyvek katalógusából kikerült pl. *Havel*, s talán rövidesen erre a jobb sorsra jutnak más szerzők is,
- megbecsülendő tény: oldódik a nemzeti kisebbségi létből fakadó kettős-tudat nyomasztó feszültsége, az "ukránul írjuk - magyarul gondolkodunk" és a képletbe további variációk helyettesíthetők,

- toleránsabb, odafigyelőbb irányítási stílus van kialakulóban, pl. a huszti területi kultúrosztály követelménye: magyar községekben különböző nemzeti-ségűek, de csak magyarul tudó könyvtárosok dolgozhatnak; - s új fejlemény, az Idegen nyelvű osztály módszertani segítség címén levizsgáztatta magyar nyelvismeretből a beregszászi, munkácsi stb. járások könyvtárosait, akik 10%-os nyelvpótlékot kapnak,
- a Hungarológiai Intézet¹⁶ belépése, gyűjteményszervezési törekvéseik a szakirodalmi bázis építése szempontjából további reményekre jogosítanak - és sorolhatnám.

Úgy tűnik, az elkövetkezendő években az autonómiával, az önrendelkezési joggal összefüggő kérdések kerülnek sokkal erőteljesebben a közfigyelem fókuszába, s politikai, társadalmi következményeik késztető módon hatnak majd a könyvtárirányításra, áttételesen a szakmai műhelymunka belső folyamataira is - nem csak Kárpátalján.

Hivatkozások

1. STUMPF BENEDEK András: A kárpát-ukrajnai magyar lakosság és a könyv. A határon túli magyarság olvasáskultúrája. Bp. 1985.
2. BALLA Gyula: Kárpátaljai magyarság 1918-1988. Jelentés a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Bp. 1988.
3. M.(ÓRICZ) K.(álmán): A kárpátaljai magyarság helyzete a számok tükrében. = Hatodik Síp. 1989. aug. Próbaszám. 14-15. p.
4. Jelentés a munkácsi városi könyvtár 1929. évi működéséről. 1930. Irattár. Jelzet nélkül.
5. Uo.
6. ILNICKIJ, J.V.: Diadalmas előrehaladásunk útjelzői. Kárpáti Kiadó. Uzshorod. 1975. 148. p.
7. Az átrendeződési folyamat egyazon időszakában pozitív és negatív tendenciák egymásnak feszülése, kiegyenlítődése kísérhető nyomon: a társadalomépítés ideológiai preconcepciójához igazított (idomított) gyakorlat balfogásai keverednek a szakmai törekvések konzekvens megvalósításával.
8. SONNEVEND Péter: Az Országos Széchényi Könyvtár és a nemzetközi kiadványcsere. = Könyvtári Figyelő, 28. évf. 1982. 6. sz. 636/639. p.
9. Megalakult a nyelv művelők és irodalombarátok Drávai Gizella Köre. = Kárpáti Igaz Szó, 1987. júl. 29.
10. BALLA Gyula - S. BENEDEK András: A nemzeti művelődés megújulása Kárpátalján. = Köznevelés, XLVI. évf. 16. sz. 1990. ápr. 20. 17/19. p.
11. SZEROV, V.V.: Szoversensztvovanie szisztemü bibliotek v razvitom szocialiszticeszkom obszesztove. Voproszú teorii i praktiki. Moszkva, Kniga, 1981. 269. p.
12. BARÁT Mihály: A könyvek a pincében halnak meg. = Kárpáti Igaz Szó, 1988. aug. 7.
13. ILNICKIJ, J.V.: Diadalmas előrehaladásunk útjelzői. Kárpáti Kiadó. Uzshorod. 1975. 148. p.
14. Szabályzat a Szovjetunió Könyvtárügyéről. Jóváhagyta a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1984. márciusi határozata. (Ford.: Kenyéri Katalin). = Könyvtári Figyelő, 32. évf. 1986. 1. sz. 61/70. p.
15. FUTALA Tibor: Megemlékezés a szovjet könyvtárügy hetvenedik évfordulójáról és magyarországi hatásáról. = Könyvtári Figyelő, 33. évf. 1987. sz. 353/359. p.
16. BORNEMISSZA Eszter: Az ajtó nyitva áll. Tanácskozás a Szovjet Hungarológiai Központban. = Kárpáti Igaz Szó, 1989. nov. 21.